

ARANY ÖNTUDAT

Alföldy Jenővel József Attila-könyvéről Vincze Ferenc beszélget

– Csoóri Sándor az *Ön Halandó kézzel halhatatlanul* című Illyés-könyvéhez írt előszavában azt állítja, hogy kötete újra kortársunkká teszi Illyés Gyulát. Az Arany öntudat esetében is beszélhetünk ilyen szerzői intencióról?

– Igen, ha nem szerénységtelenség, ez volt a szándékom: megszerettetni a „mai magyarokkal” József Attilát. Egyébként polgári foglalkozáshoz is kapcsolódik a könyv: a Nemzeti Tankönyvkiadó szerzője, tankönyvíró vagyok, és a kiadó támogatásával úgy igyekeztem megírni ezt a könyvet, hogy a tanárok és a diákok segítségére legyen.

– Ez érezhető volt a szövegeken, az olvasóhoz egészen közel hozzák a költeményeket.

– A kritikákban többnyire elmarasztalóan cseng a „didaktikus” jelző. Én nem félek tőle, hiszen maga József Attila is vállalta, méghozzá művészként, költőként. „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani!” – írta a *Születésnapomra* című versben. S már korai versében, a *Tanításokban* is jelzi, hogy tanítani akarja az embereket. S ha ez így van, akkor egy tankönyvíró vagy műelemző hogyan volna didaktikus. A költő nemcsak tanításra, hanem tanulásra is buzdít. „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!” – írta. Az alatt a bő esztendő alatt, amíg könyvem elkészült (persze sok év, sőt évtized előmunkálataival), sokat tanultam. Erre József Attila költészetének óriási művelődéstörténeti és bölcséleti háttere is késztetett.

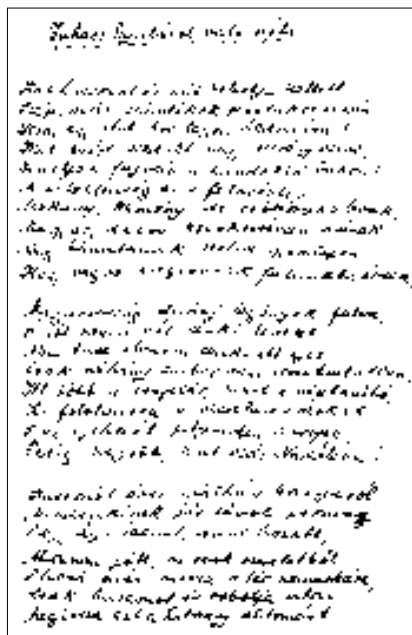
– Az első elemzésében a *Megfáradt ember* című verssel foglalkozik, mint ahogy Szabolcsi Miklós is ezt a költeményt elemzi „bevezetés gyanánt” nagymonográfiájának első kötetében. Véletlenszerű ez az egybeesés, vagy a vers életműbeli szerepe az, ami megkerülhetetlenné teszi a korai szövegek közül?

– Elragadóan szép ez a vers: meghittségében, megkockáztatom, talán fölül is múlja a tizennyolc esztendőös tanítvány a mestert, Juhász Gyulát, noha még az ő nyomában halad. Előlegezi a későbbi nagymester egyetemes lírai mozdulatát: a mindenséggel méri magát. Szabolcsi írásaiból tanultam, de a vers szépsége tőle függetlenül nyugtázott le, és sok mindent másként látok a versben, mint ő. A jó művek

belső tartalma, történeti összefüggései kimeríthetetlenek, és annyiféle olvasatuk van, ahány olvasójuk, sőt ugyanaz az elemző mást vesz észre ma, mint egy évvel előbb vagy utóbb. Szabolcsira visszatérve, úgy vettem észre, hogy nagy-monográfiájában kötetről kötetre nyitottabbá vált, és nem az az akadémikus-marxista irodalomtörténet kerekedett ki belőle, aminek kezdetben láttam (első kötetével vitáztam is a hetvenes években), hanem „pozitivistá” alapossggal – ezt a szót régen elmarasztalásul használták –, teljességigénnyel és nyitottsággal gyűjtötte össze mindazt, amit valaha leírtak József Attiláról, olykor egészen más világnézetű emberek is. S ezeket mind figyelembe vette. Monográfiája a legjobb forrásmunkák közé tartozik.

– Az életmű kiemelkedő remekműveinek elemzése mellett helyenként utal az avantgárd József Attilára gyakorolt hatásaira is. Hogy látja, az avantgárd különböző irányzatainak csak a korai versek esetében volt mérvadó hatásuk, vagy a későbbiekben is hatottak költészetére?

– 1926–27-ig a nyugatos, a kassákos és a népdalszerű versek váltakoznak lírájában. Később – a gyakran használt kifejezéssel élve – szintetikus versesztétikát alakított ki, és ebben föltétlenül benne foglaltatnak az avantgárd vívmányai, eleinte az expresszionista, majd főleg a szürrealista jelleg. 1928-tól a népdalhatásokkal és – Tverdota Györgyöt idézve – a „tisztá költészet” eszményével együtt érvényesült az avantgárd hatás, amely később az tárgyias líra elemeivel, majd a pszichoanalitikus szemlélettel is bővült, különféle politikai elméletek és létfilozófiai motívumok kíséretében. A *poesie pure* elve élete végéig fontos szerepet játszott verseiben, akkor is, ha markáns politikai

A Juhász Gyuláról való nóta (1923)
tisztázott kézírata

töltést adott művének, mint *A város peremén*ben. A szépségeszmény mindig uralkodott versein, akkor is, ha Verhaeren stílusában írta külvárosi poémáit, s akkor is, ha a bartókiság érvényesült nála, ami nem csak a népdalhatásra értendő.

Csillebércen 1931-ben Illyés Gyulával, Szántó Imrével, Székely Bélával és Gereblyés Lászlóval (PIM)

– *Hanem?*

– A bartókiság nem csupán a népdal modern szellemű adaptálása, utalásszerű megidézése. Az emberről alkotott felfogásra is vonatkozik. Ez szorosan összefügg a Bartókkal kortárs freudizmussal, a mélylélektani tartalom kifejezésével. Bartók az emberi lény, az emberi lélek rejtett tartalmainak intenzív feltárására törekedett már a tízes évek elejétől, például az *Allegro barbaró*ban. Hatalmas, modern művészténeke a későbbiekben is ez az egyik legfontosabb mozzanata. A zeneszerző egyszer azt mondta József Attilának, hogy ugyanazt műveli a költészetben, amit ő a zenében. Ezt nemrég hallottam Fejtő Ferenc-től, írásban még nem láttam leírva ezt a fontos mozzanatot, ezért nem idéztem könyvemben, pedig ez még jobban bátorított volna a két nagy művész közötti párhuzam kimutatásában. Utólag legalább igazolva érezhetem megállapításaimat.

– *A Kassák- és Bartók-hatás mellett máshonnét is kapott avantgárd inspirációt?*

– A Kassákról írt kritikáig nagyon erős volt verseiben a Kassák-hatás, és erős avantgárd befolyások érték József Attilát nemcsak a pes-

ti kávéházakban, hanem külföldi útjain is, Bécsben, Párizsban. Megtanult nyelveket, fordított, franciául is jelentek meg versei, s ugyanaz fölmerült nála, mint Illyésnél, hogy nem lesz-e vajon francia költő. Gondolom, ezt jól megbeszélték, miután összebarátkoztak. Kassákhoz való viszonya annyiban ellentmondásos, hogy ő Magyarországon az avantgárd legnagyobb tekintélye volt – József Attila pedig lázadó természet. Őt követve Vas István és Zelk Zoltán is „fellázadt” az idősebb mester ellen, de József Attila náluk is rátartibb. Szükségképpen ellene fordult az irodalmi tekintélynek, mert esztétikai igénye összetettebb volt, mint Kassáké, aki nem tűrte a rímelést, a hagyományos formákat. József Attila ellenben minden effektust tiszteletben tartott, amely a vers értékét növelheti. És lényegesen fontosabbnak tartotta a paraszti és a nemzeti hagyományt, mint Kassák, ahogy ezt ő maga állapította meg József Attilára emlékezve – egyébként mély elismeréssel. Bartókért egyébként mindketten lelkesedtek, egyebek közt ebben találkoztak nézeteik.

– *Elemzéseiben több helyen említi Pilinszky Jánost, mint akinek költészetéből József Attila életműve jobban megérthető. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy elsősorban Pilinszky az, aki a József Attila teremtette látásmód továbbvivője, vagy mások is említhetők itt?*

– Pilinszkytól vettem át az elvet, hogy nem Bachból kell megérteni Bartókot, hanem Bartókból Bachot. József Attila örökségét két irányban vitték tovább, úgy, hogy az továbblépésnek is mondható, mert epigonja rengeteg volt. Nem becsülöm le Váci Mihály költészetét, de úgy érzem, hogy esztétikailag nem sokat tett hozzá József Attilához, noha egy bizonyos színvonalat kétségtelenül elért. Abból a költészetből lehet jobban megérteni a korábbi, amely felnőtt saját korának lényegéhez. Amit Váci hozzátenni szeretett volna József Attila világképéhez, az sajnos merő káprázat volt, jóhiszemű illúzió. (Ő is élhetett „volna még tíz évet”...) Pilinszky volt az, aki a maga korából ugyanolyan mélyen levonta a konzekvenciákat, mint József Attila,

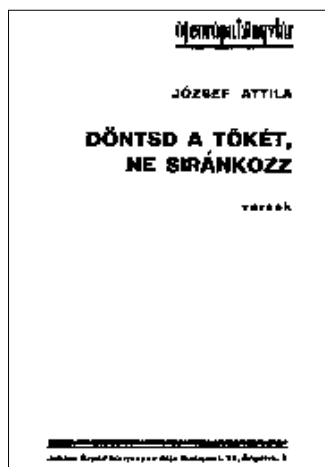
Thomas Mann-nal 1937. január 13-án a Magyar Színházban. Escher Károly felvétele

megélvén a fasizmus, a második világháború, Auschwitz, Hiroshima és a sztálinizmus botrányait. A humanizmus, amely József Attilánál a náciizmus hatalomra jutása után oly elementáris erővel mutatkozik meg, ugyanolyan esztétikai erővel jelen van Pilinszkynél is. Látásmódja is rokonítja őt József Attilával, a létbe vetettség képeivel. S amit József Attiláról versben és prózában leírt, egyértelművé teszi számomra, hogy miként kell gondolkodnia egy művésznek, ha több akar lenni, mint polgár, ahogy József Attila is mérhetetlenül több, mint proletár.

Beszélni kell a másik ágról is. A bartókiság elvét Nagy László, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor és – esszében is! – Csoóri Sándor viszi tovább a legmagasabb fokon. (Weöres nem „továbbviszi”: ő József Attilával párhuzamosan bontakozott ki.) Kortársaim közül Utassyt emelném ki. Azok a kis dalok, amelyek József Attila korai korszakában (de a *Betlehemi királyok* és az *Altató* is) oly elbűvölőek, például a *Dúdoló*, a *Ringató*, a *Bevezető* vagy a *Mikor az uccán átment a kedves*, az ő dalaiban szólnak meg saját invencióval gazdagodva. Figyelemre méltó az is, ahogyan Tandori indul ki József Attilából, és kezdeményez valami egészen mást, ahogy a súlyos filozófiát hordozó képet megragadva játszik az eszméltető tárgyias költészet hagyományával, illetve a metafizikai semmivel.

– *A költészetet, mint írja 1989-ben Rend a homályban című kötetének bevezetőjében, „a csendes gyarapodás állapotában látom – egy nagy korszak másnapján –, hagyományosok és modernisták műhelyeiben egyaránt”. E gyarapodó, nagy korszak utáni időszakban hogyan ítéli meg József Attila hatását költészetünkre?*

– Az újabbak közül minden költő, aki a formaművészet igényével lép föl, megkerülhetetlennek tartja József Attilát. Ő azért formateremtő, mert verseiben minden apró stiláris mozzanat funkcionál, tudatos és ösz-

A *Döntsd a tőkét* (1931) címlapja

tönös utalást tartalmaz az egész emberi kultúrára. Ennek jeleit látom például Szepesi Attila, Kovács András Ferenc, Ferencz Győző, Cson-

tos János, Kerék Imre verseiben, vagy Markó Béla költészetében, akinek verseitől el voltam ragadtatva a nyolcvanas években. Kár, hogy mióta politikus lett, elhallgatott.

– *József Attila megítélése az utóbbi 50 év során változott, egyes műveket kiemeltek, az életmű más részeit szándékosan háttérbe szorították. Véleménye szerint ez milyen hatással volt költészetének befogadására?*

– József Attila költészetében példátlan gazdagsággal állunk szemben. Mindenkit mindenkor meg tud szólítani, hol ezzel, hol azzal. Ha manipuláló szándékkal kezelték, mint az ötvenes években s később is, és költészetének az 1931–33-as korszakát tolták előtérbe, akkor is nagy költészetet kaptunk tőle. Nemcsak a csodálatos *Óda* révén, hanem kifejezetten osztályharcos versei révén is, bárhogya próbálja kezdeni ezeket némelyik túlbuzgó irodalmár. A *Mondd, mit érlel* nekem sem kedvencem, de az *Elégiát* nagy költészetnek tartom, s a *Favágót* sem engedem bántani. És ha a *Munkásokból* kiemelem a „termelő zabálás” képet, soha nem volt olyan időszerű, mint ma, amikor azzal a kérdéssel kerültünk szembe, hogy a Föld kincseit nem éljük-e annyira föl, hogy az előbb-utóbb lakhatatlanná válják. S a „döntsd a tőkét” gondolat – vagy álom – nekem bizony ma is tetszik.

– *Az utóbbi évtizedben született elemzések sokat tettek a hamis kép lebontásáért, persze napvilágot láttak felejthető munkák is. Hogyan látja a kortárs recepció alakulását?*

– Az ember nem minden könyvet szeret egyformán. Én nem kedvelem a „tudomány a tudományért” ízű fejtegetéseket, de örülök minden jó gondolatnak. A pszichológia például hasznos társtudománynak bizonyult a József Attila-kutatásban; becsülöm Bagdy Emőke irodalomesztétikailag is működő érzékenységet, amellyel az életmű középpontjában álló személyiséghez közelített. De főként az írásokkal kell foglalkozni. Azzal például, hogy József Attila mennyiben építette bele életrajzi tényeit és olvasmányait egy-egy versébe. Miért írja, hogy „kinek verséért a halál / öles kondérban főz babot”? Ez önmagában is megragadó kép, pokolképzetet hoz magával; de jó tudni, hogy a Mama halálakor éppen egy kondér bab főtt a tűzhelyen. A halál s ez a látvány vagy illat összeforrt lelkében, s emlékeiben az egyik a másikat hozza magával. Nem helyes megvetéssel beszélni az életrajzi tényekről. Az öngyilkosság megkérdőjelezése visszatérő téma – nem Garamvölgyitől ered! –, remélem, egyszer ez is dűlőre jut, anélkül, hogy barguzini expedíciót kellene érte indítani.

– *A József Attila-év kapcsán sok rendezvény, előadás és felolvasóest került és kerül még megrendezésre, eddig is számos könyv jelent meg. Véleménye szerint hogyan fogja ez befolyásolni az olvasóknak a költőről kialakult képét?*

– Ha valaki csakugyan szereti a költőt, akkor örül minden hasznos információnak, minden újszerű értelmezésnek. Nemcsak a kedvenceimet, hanem a róla írt esszéket, életrajzokat és műelemzéseket is szívesen olvasom. Az, hogy ennyire fölpezsdült az irodalom József Attila körül, alapjában véve egészséges dolog. Változatlanul ő a legnépszerűbb költő Magyarországon. József Attila nemzeti és egyetemes érték, bár attól tartózkodnék, hogy „megasztárnak” tekintsem... Ez még neki sem állna jól.